

Явір: Явір В.В. Деякі структурні типи неузгоджених означень // Укр.мова і літ-ра в школі. – 1972. – №7. – С. 25-32.

Янко-Триницкая: Янко-Триницкая Н.Я. Краткий именной в форме определения // Развитие синтаксиса современного русского языка. – М.: Наука, 1966. – С. 174-185.

Lyudmila Parkhonyuk. Peripheral appositive constructions in derivational aspect. *The article deals with the problems of the status of the construction of the model train Kyiv – Lviv which are interpreted in different ways in linguistics. The author motivates their reference to appositive combinations on the grounds of their consideration in the derivational aspect.*

Key words: *appositive constructions, peripheral AC, syntactical derivation, derivational base.*

Марія Скаб (Чернівці)

КОНЦЕПТ „ДУША” У ФОЛЬКЛОРИ

У статті проаналізовано мовне вираження концепту ДУША у фольклорних текстах різних жанрів, зроблено висновок про те, що в народній творчості актуалізовано й деталізовано переважно сакральну його частину, несакральна частина концепту виявлена дуже слабо.

Ключові слова: *фольклорний текст, концепт, сакральна частина концепту, несакральна частина концепту.*

Світогляд народу, його уявлення про людину та навколишній світ знаходять відображення в усіх культурних надбаннях народу, як духовних, так і матеріальних, однак ніде вони не виражені з такою силою, як в усній народній творчості. Кажуть,

що фольклор віддзеркалює душу народу, а В. Русанівський зауважує, що саме народна творчість найкраще відображає менталітет українців [Русанівський: 3].

Виникнення українського фольклору ведуть із періоду чорноліської культури II–I тисячоліття до н. е. [Півторак: 43], однак, на жаль, фольклорні твори, якими вони були на перших порах чи принаймні в другій половині I тисячоліття, майже зовсім зникли або на них нашарувалися пізніші утворення. Співвідношення старого і нового, на думку В. Проппа, могло формуватися по-різному: новий фольклор може вступати у протиріччя зі старим, що його породив, відповідно образи минулої доби набувають негативної конотації; іноді старе у новому фольклорі зберігається без змін; також „старе і нове можуть вступати у гібридні відношення” або ж „старе переосмислюється” [Пропп: 28]. Думаємо, що фрагмент, пов’язаний із концептом ДУША, розвивався другим шляхом, а саме: на язичницький концепт ДУША поступово нашаровувався християнський, і додаткова когнітивна інформація лише додавалася до попередньої.

Проаналізувавши вживання лексеми *душа* в різноманітних жанрах народної творчості: календарно-обрядових та родинно-обрядових, думах, історичних піснях, у піснях родинно- та соціально-побутових, коломийках, прислів’ях, приказках, а також казках, легендах, переказах, анекдотах та замовляннях, ми спостерегли, що основне місце у фольклорних творах займає сакральна частина концепту ДУША, виражена прямим значенням лексеми *душа*: „За релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварин” [СУМ II: 445]. Однак це значення у фольклорі значно ширше, адже наші пращури вірили, що душу має все на світі: люди, тварини, рослини, хоча людська душа виділяли з-поміж інших, цінували значно вище (див. приказки *пропав ні за цанову душу* (Народ скаже: 127; Номис: 121, 210; Закув.: 519; Пазяк: 148, 260), *блукає, як кінська душа без оброті* (Пазяк: 148], фразеологізм *заяча душа* (Пазяк: 242) тощо.

Душа в народній творчості виступає як окрема матеріальна сутність, з якою можна виконувати конкретні фізичні дії, наприклад, взяти в руку, засунути в кишеню тощо: – *Чуєш, синку, наробив я собі ворогів* [Бог говорить про янголів, які

не хочуть йому служити. – М.С.], зігнавши їх до пекла; коли ти, голубе, кількох заб'єш, то за кожного дам тобі сто душ чоловічих (Укр. міфи: 17); Та коли засунув у кишеню одинадцять душ, котюга вже заревів так голосно, що в чортівій хаті повилітали усі шибки (Зол. кн.: 237), або як один із реальних членів (органів) людини: Отець домовий! Скоч додому, та принеси мого Івана до мого дому: неси його душу, неси його кості, неси його живіт, і біле лице, і щире серце, якнайскоріше, якнайпрудкіше, в цей час, у цю годину (Укр. зам.: 44).

Звичайно душа пов'язана з тілом (*Душа в тілі, а сорочку воши з'їли* (Номис: 120); *Душу й тіло ми положим за нашу свободу і покажем, що ми, браття, козацького роду* (Гер. епос: 405), однак фантастичні казки виводять душу і за межі тіла, звичайно поміщають її в яйце (у фольклорі це міфологічний центр всесвіту, а отже, „душа – головна, центральна річ”), забезпечуючи таким чином безсмертя її власника: *А та царевичева жінка бачить, що недобре буде, згадала, що душа царівни схована в осокорі в яйці* (Казки з-за ґрат: 70) із казки „Про царівну, котрої душа була в яйці в осокорі”; *Моя душа на морі. Там, на морі, – острів, а на острові – камінь, а коло каменя – дуб, а на дубові – гніздо, а в гнізді – качка, у качці – яйце і в тім яйці аж моя душа* (Гер. епос: 382; Семиліт.: 106; Казки з-за ґрат: 41) із казки „Іван Богданець”; *Є скеля, а в скелі – коза, а в козі – моя душа [...]. А з кози засьць вискочив. Він вбив і зайця. А з зайця вийшла качка. Убив він і качку, а з неї випало яйце. Царевич бере яйце в руки, аж тут змії летить. Царевич кинув яйце на землю, і воно розбилося. І змії одразу сконав* (Зол. кн.: 243) із казки „Біла челядина”. В інших казках у такій же сюжетній колізії може виступати смерть (*Ніхто ще в світі мою смерть не находив і не найде, ніхто мене не вб'є. А смерть моя на морі-океані, на острові Діяні. На тім острові є дуб, а під тим дубом скриня, а в тій скрині засьць, у зайці качка, а в качці яйце, у тому яйці моя смерть* (Укр. нар. казки: 217) із „Казки про Коцця безсмертного, як його убили Іван-царевич і Булат-молодець” (протиставлення *душа – смерть* виявляє концептуальну ознаку „душа – життя”), або сила (*Моя сила в полі, там стоїть рота солдатів, всередині лежить камінь великий, під тим каменем скриня, в тій скрині засьць, в тім зайці качка, а в тій качці яйце, і там моя сила* (Зол. кн.: 113) із казки „Іван-вітер”), що дозволяє виділити

концептуальну ознаку „душа – життєва сила, енергія”, яка виступає також у мікроконтексті *Міністр сіє на доброго коня і гнав його так, скільки мав душі, бо хотів чимивидше бути у славного лікаря* (Укр. нар. казки: 161).

Однак якщо у фантастичних казках виведення душі за межі тіла є способом підкреслити безсмертя героя, то будь-яке інше місце (найчастіше, пень або грушу) сприймають як відхилення від норми і як засіб створення іронії, насмішки: *От уже сего душа не скаже, що в пню жила* (на веселого)! (Номис: 553); *Щоб и моя душа не в пні* (поласую) (Номис: 240); *Аби душа не в пні* – про невибагливих у їжі (Номис: 240); *Уклав Бог душу, як у пня; Утулив Бог душу у пень* (Номис: 162) – про лихого; *Утербив Бог душу, як у пень, та й каєця; Улітив Бог душу, як у пня; Утулив Бог душу у пень* (Номис: 294) – про дурного; *Дав (вложив, уклав) Біг душу, як в грушу!.. волів би козу, то б и молока дала* (Номис: 162) (інший варіант: *Мав Бог дати душу, та дав грушу* (Номис: 162)); *Казав Хома: Душа моя, де ти забарилась? У собачинім (sic) хвості та в ковтуни збилась* (про лінивого) (Номис: 485); *Як би не зуби, та не губи, була б душа на дубі* (Як хто дуже гікне, жартують) (Номис: 55). Інколи місце душі поза тілом асоціюється із пеклом: *Кувала мі зозулечка в горідці на свеклі, Буде, душко, через тебе моя душка в пеклі. Буде, душко, через тебе, через твою хату, Буде та й ще на тім світі моя душа в плоту* (Банд.: 178).

Душа в людини зазвичай одна, що вилилося у фразеологізмі *один, як одна душа*. Однак у фольклорі знаходимо легенду про дводушника – чоловіка із двома серцями, який веде себе по-різному в різних ситуаціях (Укр. міфи: 72); у загадці про шахрая нараховуємо аж три душі: *Чоловічина! Одна душа в чоботі, друга в животі, а третя по світу* (Номис: 65). Отже, наявність у людини однієї душі передбачає її поведінку як цілісної особистості.

Душу дає людині Бог: *У попа душа божя, а тіло панське* (Укр. нар. присл.: 76); *Не шаповал (не циган) душу вложив; И мені не шаповал душу вивалив* (Номис: 109); він опікується нею (*Одного взяли і тому на памятку очі випарили. Най їм Бог звидить і заплатить за його душу* (Рудн.: 53)), а після смерті душа знову повинна повернутися до Бога (*Прийми, рибко, тіло, А ти, боже, душу, Бо я згинуті мушу!* (Бал.: 138); *Не встанеть свѣча передъ Богомъ, а встанеть душа* (Жавор.: 257), що

сприяло утворенню метафори подорожньої душі (*Бери мене, бо я подорожня; а з притиском, бо сирота; а скоро, бо додому йду* (душа) (Номис: 650).

Смерть людини пов'язана із тим, що душа покидає тіло, напр.: *Ой козак до дружини, Бурлака до дрюка: Оце тобі, вражий турчин, З душею розлука* (Гер. епос: 98); *При тобі – і душа в тобі, а без тебе – і душа з тебе* (Укр. нар. присл.: 185); *Доки баба спече книші, в діда не буде душі* (Народ скаже: 180; Номис: 269); відновлення ж сил організму виражається фразеологізмом *душа в мене вступила* (Номис: 240). Саме тому „добровільно піти на смерть” найчастіше передається фразеологізмом *віддати душу*, наприклад: *А все через очі, Коли б я їх мав, За ті карі очі Душу б я віддав* (Закув.: 241), де слово *душа* має значення „життя”.

Місце виходу душі з тіла асоціювалося з найвразливішим місцем людини: *Вічно ніхто не живе, то й тобі треба лишити місце для рани, через яку вийде душа з тіла* (Змієві: 86); *А чому у тебе під лівим плечем шкіра не чорна? – запитала. – То місце для рани, через яку може моя душа вийти* (Змієві: 88).

До сьогодні існують повір'я, як можна полегшити вихід душі з тіла: *Латку вкидають в труну на різку, щоб душі полегкість була виходити на Страшний суд* (Номис: 695); *Душа покійника до шести неділь на сімь світі побивасця и приліта води пити, що ставлять на вікні, бо її дуже трудно по митарствах* (Номис: 694); *Як умре хто и винесуть мерця, – ставлять воду на вікні: душа прилетить мухою и буде їсти й пити* (Номис: 694); вони відображають ще язичницькі уявлення про душу і тому, очевидно, були вилучені цензурою при друкуванні словника Номиса.

Після виходу душі з тіла нею опікуються або світлі, або темні сили, пор.: *Затрубив – відразу з'явилося військо в червоному. – Що се за військо? – Се чорти за твоєю душею прийшли, – каже Соломон. Затрубив другий раз – з'явилося військо в чорному. – Се твої погребники! – каже Соломон. Затрубив у третій раз – з'явилося військо у білому. – Се ангели за моєю душею* (Чар. торба: 93). Ось як уявляли собі українці той момент: *Як розстається душа з тілом, то її намагаються вхопити лукаві. Тоді підступають три янголи і геть проганяють лукавих. Вони беруть ту душу, і скрізь водять та показують, яке вона добро зробила... Потім лукавий показує їй всі гріхи і всіх людей, перед ким вона провинилась. Душа тоді бачить усе,*

що робила змалку і до смерті... Потім через шість неділь підхоплять ту душу янголи на крила і несуть на схід сонця. Так їй треба пролетіти всі, скільки є, митарства (Савур: 21). Як помре людина, то душа сорок днів лишається на землі і сорок днів поневіряється, поки пройде двадцять митарств. Тільки не всяка душа дійде до Бога на двадцяте митарство!.. На однім митарстві питають про душоубство, на другім – про блуд, на третім – за гріх проти батька-неньки, на четвертім – про злодійство, а далі – про всякі інші гріхи. На кожнім митарстві диявол вичитує, чим душа грішна, а янголи – про добрі діла... Душі душоубів, блудників, злодіїв і за гріх проти матері рідко випускаються з кігтів лукавого. Будуть там вони сидіть до страшного суду або поки хто з родичів не одмолить гріхів (Савур: 21).

Ці ж уявлення відбиті й у повір'ях (Номис: 257), побажаннях *Помершим душам царство небесне* (Номис: 509), *Нехай Бог хоч на тім світі успокоїть його душу* (Укр. перек.: 103), фразеологізмах *віддати Богові душу* (Савур: 79, 102, 141, 230), *віддати душу алаху* (Євшан: 133), *віддати чортові душу* (Євшан: 64; Савур: 149), *запродати душу чортові* (Євшан: 76; Номис: 314), *душа подалася на небеса* (Євшан: 265) тощо.

Цікаво, що в легендах, переказах часто у прямому значенні функціонують вирази зі словом *душа*, які мають формальні відповідники у фразеологічному фонді української мови, напр.: *Відьмак підповз під її ліжко й, вийнявши душу з тіла дочки та свого миленького внучка, вийшов з хати, вскочив на свого зачарованого коня* (Укр. перек.: 48); *Узяв мої гроші, а душі не віддав?* (Див. соп.: 203; Укр. нар. казки: 358); *Як хто такого домовика має, то буде дуже багатий, бо що схоче, то буде мати, але по смерті душу того чоловіка бере собі той домовик* (Укр. міфи: 63); – *Піди, – каже, – там удова нездужає, візьми у неї душу... Лети, анголе, візьми її душу! Полетів ангел, аж діти кричать та лаяють... Він узяв душу, приніс, віддав Богові. Пустив Бог душу в рай. А діти залишились* (Казки з-за ґрат: 140-141); *Подякувала смерть і пішла... От вийшла вона до солдата та й каже: – Подавай душу!* (Укр. нар. казки: 352), що засвідчує факт відображення в усній народній

творчості ще реальних, а не образних, переносних, фразеологізованих уявлень про ті чи ті аспекти концепту ДУША.

Усі недобрі діла, усі гріхи осідають на душу: гріхом є не лише вбивство (*Того я плачу, що душа погубила! Я на своєму віку убив і замучив чоловік з півсотні ногайців* (Савур: 102)), а й самогубство – *Не топись, моя доню, Бо задурно душу згубиши* (Пісні Бук.: 113); брехня – *Души не вбивай, правду виявляй* (Номис: 314); *Не буду душі вбивать, Буду правду казати* (Номис: 338); недодержання слова – *Хто ламає слово, той віру ламає, той душу ламає, Той Бога ламає* (Номис: 338); ворожба – *Хто ворожить, той душею наложити* (Номис: 47); божба – *Вна ся десять раз божила, Свою душу погубила* (Народ про Д.: 91; Закув.: 170; Бал.: 274) тощо.

Позбавитися гріхів потім дуже важко, що й знайшло свій вияв у фразеологізмах *відкупляти душу, душа гріхів не скупиться: Хто отцеву і матчину молитву споминає, То отцева і матчина молитва із дна моря душу виймає, Од гріхів смертених одкупляє, Перед праведною судією поставляє* (Укр. нар. думи: 91); [Брат просить, щоб його брати добили]. *Що кажеш, мов наше серце ножем пробиваєш, що наші мечі на тебе не здіймуться, На дванадцять частей розлетяться, І душа наша гріхів до віку не викупиться* (Гер. епос: 38; Думи: 64), які фіксують уподібнення стосунків людини і Бога до простих людських стосунків.

Християнина охороняє віра в бога: *Матір Божя в головах, Ісус Христос у ногах, ангели хранителі по боках – хранять мою душу до самого ранку од ножа, од меча, од лихого чоловіка* (Укр. зам.: 195); праведність життя і терпіння: *Ой тяжко мнѣ сиротинѣ На томъ свѣтѣ жити, Бѣда ся мня зачетила, Что съ нею робити? Придетъ душу загубити, Пойти въ землю гнити, Люди добры дайте раду, Гдѣ бы бѣду дѣти... Грѣхъ предъ Богомъ – кажуть люди – Душу погубити, Якъ тя бѣда не лишаєть, Треба ей терпѣти* (Жавор.: 15-16). Наші предки застерігали всіх берегти свою душу: *Ти, Ганусю, Ганусю, Вважай, вважай на душу* (Пісні Терн.: 308).

Народна мораль дбала про те, щоб полегшити перехід душі в інший світ, запобігти її мукам, викликаних тяжкими гріхами. Це знайшло вираження у фразеологізмі *губити (загубити, згубити, погубити) душу*: – *Ой дівчино, не топися,*

Та не губи свою душу, Ой підем ся повінчаєм, Бо я взяти тебе мушу (Пісні Бук.: 364). Хоча в жартівливих піснях ми маємо протилежне: молода дівчина просить Бога чи чорта (їй байдужа подальша доля цієї душі) забрати у свого старого нелюбого чоловіка душу: *Я діда честую, Честовати мушу, Поможси ми, пане Боже, Вирви з діда душу! Вирви з діда душу та й завісь на грушу, Аби старим знати, Єк молоду брати* (Перл.: 240); *А я діда старенького шанувати мушу, Два камені під голову, а третім придушу. Два камені під голову, а третім придушу, Возьми, чорте, в діда душу й висади на грушу* (Пісні Бук.: 404). До речі, слово *душа* у таких текстах римується зі словом *груша*. Тут, очевидно, враховано не лише співзвучність слів, а й те, що груша в народній свідомості має негативну конотацію, як, наприклад, в українських замовляннях – „темне, нічне” (Укр. зам.: 237); порівн. *Люблю, як чорт суху грушу* (Пазяк: 50).

У традиціях українців – полегшувати перехід душі в інший світ. За життя цього можна було досягти молитвою (*Спішит Семен на відпуст там, За свою душу Бога молити* (Рудн.: 133)), очистивши душу сповіддю (*Не знати, як дійшло до Пинті, що ігумен Грушівського монастиря хотів би його висповідати і простити всі гріхи за загублені душі* (Змієві: 87)) чи будівництвом церков за свою душу (*І хоч за свою душу церкви построїв в Козельці та в Лемішах, а все-таки пропав, як та собака! Не дурно Полуботок прокляв* (Змієві: 68)); душам покійних полегшували долю живі – молитвою за душу покійного, переважно священнослужителів (*Тоді, моя мила, молитвов про душу мою пом'янеш* (Пісне: 163); *П'ять разів на службу Божу за душу твою дала, Бо вже за неживого тебе уважала* (Рудн.: 146); *Кажуть, що частину скарбу віддав Максим татарам, щоб не брали тут народу нашого в неволю, а частину віддав у Київ у монастир за душі тих, хто поліг в бою з шляхтичами та невірними бусурманами* (Змієві: 57-58; Гер. епос: 273; Євшан: 160)); *Ой полетить, гайворони, Мої сизокрили, До батечка та скажіте, Гей, гей, гей, гей, Щоб службу служили. Та за мою грішну душу Псалтир прочитали* (Перл.: 371); *Не пишть вже листів і не нарікайте, за душу Івана пан-отцеві дайте* (Пісні Бук.: 262)) чи просто поминанням її згадкою (*А вояцькі могили Будуть травіку родили. Жнець тут сяде і спічне, Бідні душі пом'яне* (Пісні Бук.: 427)).

Наші предки вірили, що душа, відділившись від тіла, яке гине, живе окремим життям, їсть і п'є [Ларіон: 238]. Це відображається у численних прислів'ях та приказках: *Їв би очима, та душа не приймає, Не йде на душу, Через душу їм* (Номис: 529); *Душу проквасить (чим кислим)* (Номис: 543); *Душа міру знає* (Номис: 509); *Прийма душа і з ковша* (Номис: 509); *Рад душі догодить* (Номис: 532); *Аби душа сита, та тіло не наго* (Номис: 440) та багато інших.

Душа безсмертна: *Здох, як пєс – кром душі святої* (Номис: 372). *Не бійтеся, люди, смерті – Душа не загине!* (Укр. нар. думи: 198). Безсмертя душі засвідчують і численні випадки перевтілення душ у казках та легендах: душі стають зірками, птахами, тваринами, рослинами, рідше – іншими реальними предметами – дощем, криницею, церквою, монастирем, пшеницею тощо, спостерігаємо і зворотні явища: дівчина із пташки, снігової баби, хлопчик із перчика, деревинки, горошини, дитинка із вітру тощо. На думку Б. Рибаківа, „ідея реінкарнації, перевтілення ґсновувалося на уявленні про особливу життєву силу, яка існує окремо від людини” [Рибаківа: 73], хоча, власне, при цьому практично не використовують лексему *душа*. Винятки дуже рідкісні: *Ото ті зірки і єсть „Віз”, або душі тих людей, що дівчина їм давала пити, а восьма маленька [...], так то душа собаки, що перекинула глечик* (Укр. міфи: 12; Савур: 20); *Узяв [Бог] дубових ковбанів та натесав з них панів. У кожного пана вдихнув свинську душу. Пани люблять їсти, черево кохати, а робити нічого не знають* (Чар. торба: 57); *Бог вдихнув душу в іскорки і розсіяв їх мушками-світлячками по всій землі* (Казки з-за ґрат: 11).

Людська душа за своїм призначенням позитивна: людина, що має душу, ніколи не може зробити погане, образити, вбити когось: *Зовуть мене розбійником, Кажуть – розбиваю. Ще нікого я не вбив, Бо й сам душу маю* (Закув.: 176; Гер. епос: 207; Укр. нар. думи: 187-188). Увага українців до своєї душі виражається також прислів'ями *Мила душа кождому* (Номис: 371); *Милійша душа, ніж телушка* (Номис: 314); *Не той бідний, хто хліба не має, а той, хто душі* (Номис: 110); *То чорт бідний – що душі нема* (Номис: 110); *Аби душа в тілі, а сорочку хоч и воші ззіли, то дарма* (Номис: 259); *Аби душа в тілі держалась* (Номис: 259).

Очевидно, тому кохану чи коханого в усній народній творчості часто називають душею (*Чи варила, душа мила, Чи варила джар?* (Закув.: 299), але частіше душкою (*Ой у лісі калиновім душка воли гонить. На волики погейкує, мене серце болить* (Колом.: 82)), душечкою (*Перепроси ти мене, Моя душечко!* (Перл.: 82), душенькою (*І узав дівоньку за білуру руку: – Дівонько-душенько, миленька ми будеш* (Закув.: 194)). Таке вживання фіксується переважно в коломийках, буковинських піснях, часто вступаючи при цьому в синонімічні відношення з лексемами *серце, пташка* та ін.: *Дівчино-душко, дівчино-пташко, Подай ми рученьку, чось мені тяжко* (Пісні Бук.: 340).

Порівняно з іншими складниками людини душа мала найбільшу цінність, що дозволяло нашим предкам ототожнювати людину і душу (*І за той місяць чотири рази давали гарячу баланду по черпакові на душу* (Нар. опов.: 51)), особливо у підрахунках (переважно в легендах та переказах): *Прийде сто душ, та візьме сто груш, то мало що й останецця; а прийде сто душ, принесе сто груш, то буде мірка* (Номис: 234); *Зібралось нас душ сорок, посідлали вночі коней та й подалися степами* (Змієві: 70); *У дядька мого Петра вилягло під голодовку вісім душ сім'ї* (Укр. про голод: 142). Це вилилося й у фразеологізмах *жива душа* зі значенням „людина”: *Колись на Лису гору... ні одна жива душа не потикалася* (Укр. міфи: 10), *ні (єдиної) душі – „абсолютно нікого”:* *Зійшов на гору, глянув – коли кругом ліс, степ та могили і ні єдиної душі* (Укр. перек.: 56; Савур: 35), порівн.: *...але за цей час не бачили в цих краях ще ні одної живої людини* (Укр. нар. казки: 90).

Цінність душі підтверджується й тим, що душею часто клялися: *Щоб у мене душа так була!* (Номис: 321); *Дев'ять разів він присягнув на свою душу* (Зол. кн.: 270); *Повір, любку, мої душі, сама-м ночувала* (Банд.: 186).

Зрідка слово *душа* має значення „життя”, яке існує і до сьогодні. Наведемо приклад із книги „Українці про голод”, записаній уже в порадянській час: *У нас колхоз був недалеко, я ходила туди на роботу. Мені вже було мо' п'ятнадцять чи чотирнадцять. Я вже ходила, свою душу спасала... Да котрис бульшійкіє, да десь бегалі, да поспасалі свої душі, а котрі отакі маленькі і повміралі* (Укр. про голод: 144).

Значення слова *душа* як „внутрішнього психічного світу людини” виступає найчастіше в ліричних піснях: *Ой щебече соловейко у мене на груші, Кожен так собі співає, як йому на душі* (Закув.: 407). Це вираження бажання (*душа моя хтіла* (Колом.: 113), *моя душа багне* (Пісні Бук.: 415), *душа забажає* (Савур: 39; Укр. міфи: 55)), радості (*зраділа душею* (Укр. перек.: 12), *на душі радує* (Колом.: 54), *душа радується* (Укр. перек.: 30), *душа ся врадує* (Закув.: 245), *душі веселій* (Закув.: 494)), суму (*сум важкий ліг на душу* (Євшан: 81)), страху (*на душі похололо* (Змієві: 9), *на душі холоне* (Закув.: 452)), ненависті (*ятрилася ненавистю душа* (Євшан: 189)) тощо. Окремо варто сказати про душу як орган інтуїції: *Чує щось душа, та мені не каже* (Номис: 56); *Душа душу чує, а серце серцю вість подає* (Укр. нар. присл.: 139); *Єго душа віщувала, що вже не вернетси* (Гуц. спів: 86); *Моя душа ба й віщує, Що тут буду гнити* (Гуц. спів: 61).

Оскільки джерелом психічних явищ вважали, окрім душі, також серце, у фольклорі вони часто виступають паралельно: *Запалила русявая серце-душу* (Пісні Бук.: 324); *Полети ж ти, огненний бугало, до козака у двір. Де ти його спобіжиши, де ти його заскочиши: чи в лузі, чи в дорозі, чи в наїдках, чи у вечері, чи у постелі, – учепися ти йому за серце, затоми ти його, запали ти його, щоб він трясся і трепетався душею і тілом за мною* (Укр. зам.: 41).

Аналіз функціонування лексеми *душа* в різноманітних жанрах усної народної творчості свідчить, по-перше, що найдавніші уявлення про душу були пов’язані насамперед із первинним релігійним значенням, хоча були наявні й інші значення, тобто уже в найдавніший період лексема *душа* була багатозначною; по-друге, певні значення лексеми *душа* закріплені за певними жанрами: у легендах, переказах переважає значення „безсмертна основа в людині”, а в піснях, особливо ліричних, – „внутрішній психічний світ людини”; по-третє, аналіз вживання цієї лексеми в усній народній творчості дозволяє осмислити найдавніші уявлення українців про душу, а також розкрити етимологію численних фразеологізмів зі словом *душа*. На нашу думку, саме у мові фольклору знаходить відображення загальнонародна концептуальна картина світу, вона є тою глибинною основою, на якій створюються індивідуальні концептуальні картини світу.

ЛІТЕРАТУРА

- Лларіон: Митрополит Лларіон. Дохристиянські вірування українського народу: Історично-релігійна монографія. – К.: Обереги, 1992. – 424 с.
- Півторак: Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. – К.: Наук. думка, 1993. – 200 с.
- Пропп: Пропп В.Я. Фольклор и действительность. – М.: Наука, 1976. – 325 с.
- Рыбаков: Рыбаков Б.А. Язычество древней Руси. – М.: Наука, 1988. – 783 с.
- Русанівський: Русанівський В.М. Єдиний мовно-образний простір української ментальності // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 3–13.
- СУМ: Словник української мови. – Т. I-XI. – К.: Наук. думка, 1970-1980.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

- Бал.: Балади / Упоряд. і прим. О.І. Дея та А.Ю. Ясенчук, передм. О.І. Дея. – К.: Дніпро, 1987. – 319 с.
- Банд.: Бандурка: Українські сороміцькі пісні в записах З. Доленги-Ходаковського, М. Максимовича, П. Лукашевича, М. Гоголя, Т. Шевченка, П. Чубинського, Хв. Вовка, І. Франка, В. Гнатюка. – К.: Дніпро, 2001. – 279 с.
- Гер. епос: Героїчний епос українського народу: Хрестоматія. – К.: Либідь, 1993. – 431 с.
- Гуц. сп.: Гуцульські співаночки / Матеріали зібрали і підготували М. Поляк та М. Ревуцький. – Чернівці, 1996. – 148 с.
- Див. соп.: Дивна сопілка: Українські народні казки. – К.: Веселка, 1972. – 247 с.
- Думи: Думи: Історико-героїчний цикл. – К.: Дніпро, 1982. – 159 с.
- Євшан: Євшан-зілля: Легенди та перекази Поділля / Зібр. та впорядк. П. Медведик. – Львів: Червона калина, 1992. – 288 с.
- Жавор.: Жаворонокъ: Собрание русских пѣсней и пословицъ подкарпатскаго народа / Собр. И. Билякъ, школьный инспектор. – Ужгородъ: Изданіе Юлія Фелдешія, 1926.– 160 с.

- Закув.: Закувала зозуленька: Антологія української народної творчості: Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки. – К.: Веселка, 1989. – 606 с.
- Змієві: Змієві вали: Українські легенди та перекази. – К.: Веселка, 1992. – 159 с.
- Зол. кн.: Золота книга казок: Українські народні казки. – К.: Веселка, 1990. – 431 с.
- Казки з-за ґрат: Казки з-за ґрат: Із спецховищ – до читача / Упоряд. М.Д. Ходоровський. – К.: Довіра, 1992. – 207 с.
- Колом.: Коломийки: Збірник. – К.: Дніпро, 1977. – 135 с.
- Нар. опов.: Народні оповідання / Зібр. та упор. М. Зінчук. – К.: Муз. Україна, 1993. – 95 с.
- Народ про Д.: Народ про Довбуша: Збірник фольклорних творів / Упор., вст. стаття і прим. В.І. Тищенко. – К.: Наук. думка, 1965. – 303 с.
- Народ скаже: Народ скаже – як зав'яже: Українські народні прислів'я, приказки, загадки. – К.: Веселка, 1971. – 229 с.
- Перл.: Перлини української народної пісні: Пісенник. – Вид. 2-е. – К.: Муз. Україна, 1991. – 382 с.
- Пісне: Пісне моя, доле моя! (Пісні села Великий Ключів Коломийського р-ну на Івано-Франківщині у записах Д. Жмундуляка). – Коломия, 1995. – 179 с.
- Пісні Буков.: Пісні Буковини: Пісенник. – К.: Муз. Україна, 1990. – 479 с.
- Пісні Терн.: Пісні Тернопільщини: Календарно-обрядова та родинно-побутова лірика: Пісенник. – Вип. 1. – К.: Муз. Україна, 1989. – 495 с.
- Рудн.: Рудницький Я. Матеріали до українсько-канадської фольклористики й діалектології. – Канада Вінніпег, 1956. – 272 с., далі вирвано.
- Савур: Савур-могила: Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини / Укл. В.А. Чабаненко. – К.: Дніпро, 1990. – 261 с.
- Семиліт.: Семиліточка: Українські народні казки у записах та публікаціях письменників XIX – поч. XX ст. – К.: Веселка, 1990. – 319 с.
- Укр. зам.: Українські замовляння / Упор. М.Н. Москаленко. – К.: Дніпро, 1993. – 309 с.
- Укр. міфи: Українські міфи, демонологія, легенди. – К.: Муз. Україна, 1992. – 140 с.

- Укр. нар. думи: Українські народні думи та історичні пісні / Упорядк. та прим. О. Таланчук. – К.: Веселка, 1990. – 239 с.
- Укр. нар. казки: Українські народні казки, легенди, анекдоти. – К.: Молодь, 1989. – 431 с.
- Укр. нар. присл.: Українські народні прислів'я та приказки. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 526 с.
- Укр. перек.: Українські перекази / Зібрав М. Возняк. – К.: Абрис, 1993. – 111 с.
- Номис: Українські приказки, прислів'я і таке інше: Збірники О.В. Марковича та інших / Укл. М. Номис. – К.: Либідь, 1993. – 766 с.
- Пазяк: Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / Упор. М.М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 2001. – 391 с.
- Укр. про голод: Українці про голод 1932-1933 / Фольклорні записи В. Сокола. – Львів, 2003. – 231 с.
- Чар. торба: – Чарівна торба: Українські народні казки, притчі, легенди, перекази, пісні та прислів'я, записані від М.І. Шопляка-Козака / Упорядк., передм., прим. та словник І.М. Сенька. – Ужгород: Карпати, 1988. – 170 с.

Maria Skab. Concept 'dusha' in folk-lore. *The article deals with the analysis of linguistic expression of the concept 'dusha' in folk-lore texts of different genres. The author comes to a conclusion that its sacral part is mainly actualized and extended in folk-lore; the non-sacral part of the concept is poorly developed there.*

Key words: folk-lore text, concept, sacral part of the concept, non-sacral part of the concept.

Зеновій Терлак (Львів)

**АУГМЕНТАТИВНІ ІМЕННИКИ НА -ИЩ(Е)
В АСПЕКТІ КОДИФІКАЦІЇ ГРАМАТИЧНОЇ НОРМИ**